

Vaqif Tapdıq oğlu Qurbanov, Nərgiz Ruslan qızı Ramizzadə IV SİNİFDƏ DİNLƏMƏ MƏTNLƏRİ: TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ, MƏZMUNU VƏ METODLARI

Linqvometodistlər vaxtilə demişlər: «Dinləməsən, anlamaz, anlamasan danışa bilməzsən». Çox ibrətamiz demişlər.

IV sinif müəllim üçün vəsaitdə dinləmə mətnlərinin təlim məqsədləri, standartları, habelə həcmi, məzmunu və mətnlərin metodikası haqqında nə demək olar?

İlk öncə onu qeyd etməliyik ki, dinləmə mətnlərindən istifadə standartlarda dinləmə-anlama və danışma məzmun xəttində nəzərdə tutulmuşdur.

Belə məsələlərin dərsləklərdə deyil, metodik vəsaitlərdə verilməsi onların dərsliyə əlavə mətn kimi nəzərdə tutulmaları ilə əlaqədardır.

Dinləmə mətnləri əsas mətnlə ideyaca, məzmunca və mündərəcə etibarilə bağlı olub gücləndirici, maraqlandırıcı və təlqinedici rol oynayır. Əsas mətn üzərində gedən işdə ondan katalizator kimi istifadə olunur; çünki reaksiyaya girmir, lakin reaksiyanın gedişini sürətləndirir.

IV sinifdə belə mətnlərin mövzularından ən nümunəvi hesab etdiklərimizi göstərməklə təhlilini verək. Bunlar aşağıdakılardır:

«İdman terminləri» (əsas mətn: «Futbol topu»), («Qocalar və uşaqlar»), «Hörmət adamı» (Əsas mətn: «Hörmət adamı»), «Alim və cahil» («Ruminin məsləhəti»), «Bu gün» («Bağışlayın, uşaqlar, gecikmişəm»), (Əsas mətn: «Bu gün»), «Bir ovuc torpaq» (Əsas mətn: «Nehrə»), «Ey bəcər şəkillər» («Kiçik summativ qiymətləndirmə»), «Sözün yeri» (Əsas mətn: «Az danışmağın gözəlliyi»), «Dərviş və yolçu» («Sözün qüdrəti»), «Qanadlı sözlər» (Əsas mətn: «Heydər Əliyevin kəlamları»), «Həsən paşa ilə keçəl Həməzinin dialoqu» («Çünki oldun dəyirmançı»), «Qırat gedib, Dürat durur» (Əsas mətn: «Çünki oldun dəyirmançı»), «Söz dəyirmanındadır» (Əsas mətn: «Söz dəyirmanındadır»), «Qədim yunan alimləri» (Əsas mətn: «Qədim yunan sözləri»), «Qədim olan vahidlər» (Əsas mətn: «Öz arşınımla ölçmə»), «Ayağını yorğanına görə uzat» (Əsas mətn: «Hər şey sənin əlindədir»), «Timsahın göz yaşları» (Əsas mətn: «Kiçik summativ qiymətləndirmə»), «Atanın üç məsləhəti» (Əsas mətn: «Atanın üç məsləhəti»), «Şair və əkinçi» (Əsas mətn: «Qurucu»), «Dinləmə» (Əsas mətn: «Bir boşqab»), «Bir tikə çörək» (Əsas mətn: «İlk dərs»), «Sevda» (Əsas mətn: «Hazır yuva»), «Quşların xatirinə» (Əsas mətn: «Kiçik summativ qiymətləndirmə»), «Cücə və xoruz» (Əsas mətn: «Niyə?»), «Üzüm» (Əsas mətn: «Meynə niyə ağlayır?»), «Ağacların yarpaqları niyə tökülür?» (Əsas mətn: «Üşümürmü görəsən?»), «Qış günü» (Əsas mətn: «Üşümürmü görəsən?»), «Yarasa» (Əsas mətn: «Yarasa nə üçün gecə ova çıxır?»), «İlan zəhəri» (Əsas mətn: «İlanlar niyə rəqs edir?»), «Oksigen» (Əsas mətn: «Dünyagörmüş baba»), «Dünyanın möcüzələri» (Əsas mətn: «Dünyanın möcüzələri»), «Doğrudanmı herostat» (Əsas mətn: «Möcüzələr niyə yox olur?»), «İdman və sədaqət» (Əsas mətn: «Zəhmət suyu»), «Çini qablar» (Əsas mətn: «Güzgünün tarixi»), «Sincab» (Əsas mətn: «Bağban sincab»), «Quduzluq nədir?» (Əsas mətn: «Qan qardaşlığı»), «Tək ağac» (Əsas mətn: «Qonur ay»), «İlanlar» (Əsas mətn: «Mauqlinin dostları»), «Dinləmə» (Əsas mətn: «Kiçik summativ qiymətləndirmə»), «Soyuq gündə» (Əsas mətn: «Suallar, cavablar»), «Pişiyin qohumları» (Əsas mətn: «Çil toyuq»), «Badam» (Əsas mətn: «Gülgəz»), «Tağı» (Əsas mətn: «Papaq»), «Akvarium balıqları» (Əsas mətn: «Qızıl balıq»), «Saxsağan yumurtası» (Əsas mətn: «Saxsağan nə axtarırdı?»), «Tap görüm» (Əsas mətn: «Yaz»), «Vicdan» (Əsas mətn: «Məni itirməyin»), «İki qardaş» (Əsas mətn: «Buz»), «Kudu və çinar» (Əsas mətn: «Çinar ağacı»), «Qütblər» (Əsas mətn: «Çiçək – yeddi rəng ləçək»), «Təmənnəsiz yaxşılıq» (Əsas mətn: «Yaxşılığın əvəzi»), «Dinləmə» (Əsas mətn: «Dəvə və fil»), «İki kotan» (Əsas mətn: «Zəhmət və zinət»), «Qoca və səyyah» (Əsas mətn: «Kiçik summativ qiymətləndirmə»), «Kainat» (Əsas mətn: «Qəza»), «Atmosfer nədir?» (Əsas mətn: «Kainatın sözləri»), «Dinləmə» (Əsas mətn: «Məktəbdə»), «Azərbaycanla bağlı rekordlar» (Əsas mətn: «Məktəbdə»), «İnternet» (Əsas mətn: «Virtual əlaqə»), «Bürlər» (Əsas mətn: «Həftəsonu»), «Çin horoskopu» (Əsas mətn: «Həftəsonu»), «Kosmonavtikanın tarixi» (Əsas mətn: «Vida»), «Günəş və Ay» (Əsas mətn: «Kiçik summativ qiymətləndirmə») [Bax:2, 17-240], «Bunlar ailə və məktəb», «Niyə belə deyirik?», «Zəhmətsevərlik», «Yüz min niyə», «Dostluq», «Ana təbiət», «Əxlaqi dəyərlər», «Kainatın sirləri» bölmələri üzrə olan mətnlər.

8 qiymətli anlayışa görə olan bu mətnlərin ümumtəhsil, tərbiyə və inkişafetdiricilik əmsalları çox yüksəkdir.

Biz dərsləkdə oxu materialı kimi nəzərdə tutulan mətnlərdən 85-90 faizinin dinləmə mətni olduğunu sübut etmək üçün bütün bunları bir-bir sadalamalı olduq. Həmin dinləmə materialları dərsləkdə deyil, MMV-də göstərilmişdir. Bunlar da metodistin (tərtibçinin) yaradıcılığına bir sübutdur. III siniflər üzrə MMV-də isə bunlar yoxdur. Metodist dinləmə materialı kimi oxu, yazı, dil qaydaları, eyni zamanda motivasiya, müzakirə, debat, danışma, söz ehtiyatı, özünüifadə, qiymətləndirmə, müəllimin nəzərinə və s. kimi metodik strateji vasitələrlə dilin ictimai i digər funksiyalarını, o cümlədən informativ, linqvistik tənzimləmə tapşırıqlarıdır.

Bizim tədqiqat mövzumuz dinləmə materialları olduğundan, hesab edirik ki, dil təlimində dinləmə əsas və aparıcı strateji istiqamətdir. Çünki onsuz anlama və danışma, sual-cavab, yazı bacarıqlarının aşkarlanması da mümkünsüzdür. Təhlillərimizdən bu nəticəyə gəlirik ki, IV sinifdə dinləmə materiallarının həcmindən şikayət etmək olmaz. Dinləmə mətnləri əsas mətnlər ilə ideyaca və məzmunca səsleşir. İkincisi də, dinləmə mətnləri lazımı elmi informasiya mənbəyi kimi səciyyəvidir.

Üçüncüsü də, bunlar dinləmə standartları ilə həmahənglik təşkil edirlər, onları reallaşdırmağa xidmət göstərirlər. Standartlara fikir verək, onların da həcmi kifayət qədərdir.

Baxaq: şagird.

1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Dinlədiyi eyni məsələlər barədə müxtəlif fikirləri ümumiləşdirməklə yekun rəy bildirir.

Təlim məqsədləri:

- Dinlədiyi mətnləridəki eyni faktlar üzrə müxtəlif fikirləri ümumiləşdirir;
- Dinlədiyi əsərdəki obraz və hadisələr haqqında müxtəlif fikirləri ümumiləşdirərək yekun nəticəyə gəlir;
- Dinlədiyi elmi məlumatları ümumiləşdirərək qrafik informasiya şəklində təqdim edir;
- Dinlədiyi eyni mövzuda müxtəlif elmi məlumatları ümumiləşdirərək məruzə edir;
- Dinlədiyi mətnlər arasında ideya yaxınlığını müəyyən edir;
- Dinlədiyi nəticələrdən məlumatları müqayisə edir və ümumiləşdirərək təqdim edir;
- Dinlədiyi fikirləri həyatda gördükləri ilə əlaqələndirərək mühakimə xarakterli fikirlər irəli sürür;
- Debat zamanı qarşı tərəfin fikirlərini ümumiləşdirərək əks arqumentlər gətirir;
- Eyni məsələlər barədə müxtəlif fikirlərdən düzgün olanını göstərir və əsaslandırır;
- Dinlədiyi nəticələrdəki məlumatları sistemləşdirir (təsnifatını aparır);
- Dinlədiyi fikirlə bağlı dəlillər və əks dəlillər müqayisə etməklə yekun rəy bildirir.

1.1.2. Dinlədiyi fikirləri inkişaf etdirir.

Təlim məqsədləri:

- Dinlədiyi elmi-kütləvi mətni topladığı məlumatlarla zənginləşdirir;
- Dinlədiyi mətnə ixtisar və əlavələr etməklə məzmununu yaradıcı şəkildə şərh edir;
- Dinlədiyi mətnə öz fikirlərini əlavə etməklə onu genişləndirir;
- Dinlədiyi mətni məntiqi sonluqla bitirir;
- Dinlədiyi mətnlərdəki fikirləri genişləndirərək şərh edir;
- Dinlədiyi mətnə öz düşüncələrini əlavə etməklə araşdırma xarakterli təqdimat edir;
- Dinlədiyi mətnə natamam qalmış məlumatı öz versiyası ilə tamamlayır;
- Dinlədiyi şeiri nəsrə çevirərək öz əlavələri ilə davam etdirir.

Məzmun standartları dinləmənin nə qədər zəruri strateji məqsədlər üçün nəzərdə tutulmasından xəbər verir.

Ancaq qarşıya suallar çıxır. Görəsən bunlar yalnız dinləmə məntələri ilə iş görəkən həyata keçiriləməli tədbirlərdir, ya bunlar əsas mətnlərə də bilavasitə aiddir. Bizim qənaətimizə görə, dinləmə ilə bağlı standartlar ümumiyyətlə, mətn üzrə işə aiddir. Xüsusi olan əlavə mətn kimi adlandırılanlara da aid olmaq şərti ilə qəbul olunmalıdır. Elə isə əsas mətni dinləmə hesab etməməyə heç bir əsas qalmayıb. Deməli, «dinləmə» mətni əvəzinə «əlavə mətn» deməyimiz daha düzgün olar. Biz bu fikrimizi metodist alimlərlə belə bölüşdük:

Sual: – Dinləmə mətni adı, sizcə, düzgündürmü?

Cavab: – MMV-də iş növlərinin adından biri belədir.

Sual: – Siz hesab edirsiniz ki, bu mətnlərin məqsədi ilə adlanması arasında uyğunsuzluq yoxdur?

Cavab: – Uyğunsuzluq var. O mənada uyğunsuzluq var ki, dinləmə standartları yalnız onlara aid deyil, əsas mətnə də aiddir.

Sual: – Elə isə dinləmə termin əvəzinə əlavə işlətmək daha məntiqi görünməzdi?

Cavab: – Əlbəttə, görünür. Dinləmə mətni əsas mətnə əlavədir. Hesab edirik ki, əlavələr inkişafetdirici xarakter daşmalıdır. Çünki əlavə çalışma mətni xarakteri daşıyır. Belə çalışmalarda məqsəd y a biliyin möhkəmləndirilməsi, ya dərinləşdirilməsi və yaxud da sistemə salınması məqsədi daşmalıdır.

Metodist həmkarlarımızın da sözləri ilə nəinki razıyıq, hətta həmrəyik. Çünki biz də bu fikirdəyik.

Məsələ orasındadır ki, dinləmə mətni əvəzinə MMV-də əlavə dinləmə mətni işarə olunmalı idi. Belə ki, dinləmə standartları içərisindən bir çoxu real obyektiv gerçəkləşmə xarakterinə malik görünür. Eyni zamanda onu da deyək ki, 1.1.2.–dinlədiyi fikirləri əlavələri ilə inkişaf etdirir standartını dinləməyə aid etmək o qədər də inandırıcı deyil. Çünki həmin standartlar belədir: «Dinlədiyi mətnləri məntiqi sonluqla bitirir». Məgər məzmunca elə mətn var ki, orada süjetsizlik və ya rəhbəsizlik hiss edilir? Axı bizim qeyd etdiyimiz dinləmə mətnlərinin hər biri əsas mətn qədər informativ mənə yükünə malikdir. Onları başqa bir sonluğa çatdırmağa nə ehtiyac var?

Nəzərə alsaq ki, dinləmə mətnlərinin əksəriyyəti elmi üslubdadır: «Dünyanın möcüzələri», «İlanlar», «Akvarium», «Atmosfer nədir?», «Kainat», «Kosmonavtikanın tarixi», «İnternet», «Virtual əlaqə», «Günəş və Ay», «Dünyanın horoskopu», «İman və Sədaqət» və s. mətnlərin özü əlavədir, deməli, onlara əlavələri məntiqi tələb hesab etmək mümkün deyildir.

Əlbəttə, burada versiya elə qurulmalı məqamlar da yox deyildir. Bədii üslubda olan «Alim və cahil», «Səyyah və bələdçi», «Dərviş və yolçu» və digər dinləmə mətnləri üzrə debatları biz istisna etmirik, həmin mətnlər əsl debata, yəni məzmununun istiqamətini dəyişib mətni inşaya çevirməyə ehtiyac var və belə də etmək lazımdır. Belə hallar inkişafetdirici-tərbiyəetdirici məqsədlər daşıyır və biz onların üstünlüklərini eksperimentlərimizlə də yoxlamağı, sınaqlardan keçirməyi nəzərdə tutmuşuq. Odur ki, həmkarlarımıza bu fərziyələrimizi məsləhət bilirik:

1. Dinləmə mətnlərinin üzərində inkişafetdirici məqsədlə əməliyyatlar aparılarsa, şagirdlər yeni variantları mövcudla müqayisə etsələr, bu bacarıqlar onlarda yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirir:

2. Dinləmə mətnləri üzərində rekonstruksiya əməliyyatları şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafına səbəb olar:

3. Dinləmə materialı ilə əsas mətnin ümumi və fərdi cəhətlərinin müşahidə obyektinə çevrilməsi şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafına səbəb olur;

4. Dinləmə mətnləri üzərində sadə quruluşlu və təfəkkür əməliyyatları şagirdlərin nitqini və təfəkkürünü

inkışaf etdirir, dünyagörüşünün genişləndirilməsinə güclü təsir edə bilər;

5. Müəllimlərə tövsiyəmiz belədir: dərslikdəki dinlənən mətnləri şagirdlərin yadda saxlaması üçün müxtəlif forma və vasitələrdən istifadə olunmalıdır; bunlar atalar sözləri, məsəllər, müdrik kəlamlar, poetik nümunələr, yəni nəzm, nəsr parçalarıdır. Ənənəvi təhsildə bunlar var idi və tələb də olunurdu. Hazırda isə standartlarda əzbər söyləmə standartı olmadığına görə «Azərbaycan–Türkiyə», «Alim və cahil», «Tək ağac», «Azərbaycanla bağlı rekordlar» və s. kimi mətnlərin yadda saxlanılmasına biganə qalmaq olmaz.

6. Müəllimlərimiz standartlara yaradıcı yanaşmalı, onları əsiri olmamalıdır.

Həmişə yaradıcı düşünməlidirlər. Unutmayaq ki, Azərbaycan dili kurikulumu nitqə yönümlüdür.

Beləliklə, biz də fərziyələrimizi qabaqcıl sinif müəllimləri ilə bölüşdüyümüzdən geniş planda tətbiq üçün məsləhət bilirik.

Nəticə: Nitq danışmaq və yazmaq deməkdir. İnkişaf isə mövcuddan daha yüksəyə qalxmağı tələb edən mərhələdir. Nitq inkişafı indiki zamanda daha aktual səslənir. Dərsliklərimiz nitq materialı ilə başlanır və davam edir. Dil materialları isə ədəbi dilin normalarına uyğun nitqə yiyələnmək məqsədləri ilə öyrənilir.

Azərbaycan dilindən öyrənilən materialların hər biri istər ünsiyyət funksiyasına dair məzmun olsun, istərsə də linqvistik funksiyaya məxsus məzmun olsun, dil və təfəkkürün qarşılıqlı vəhdəti və mübarizəsi zəminində baş verir. Çünki hər bir sözün mənası və formasına fikir verilməlidir. Deyilən sözün mənası dərin, ifadə forması aydın, səlis olmalıdır. Nitq inkişafı təfəkkür inkişafı olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Danışmaq şifahi nitqin ədəbi tələffüz normaları ilə, yazılı nitq orfoqrafik normalarla tənzimlənməlidir. Buna müəllim də, tələbə də, şagird də əməl etməlidir. Onu da yadda saxlamaq lazımdır ki, mədəni nitq müasir insanın ən yaxşı göstəricisidir. Mədəni insan nitqini inkişaf etdirməyə, yəni zənginləşdirməyə daim diqqət yetirməlidir. O, sözə qiymət verməyi qulağında sırğa etməlidir. Çünki «söz nitqin əsasıdır». Nitqi zənginləşdirmək üçün də dərsliklərimizdə atalar sözləri, məsəl, müdrik kəlamlar, tapmaca, bayatı, laylalar və s. gen-böl istifadə olunur. Şagirdlərin nitqini bədii, elmi, kütləvi, məişət və s. üslublarda olan sözlərlə zənginləşdirmək lazımdır.

Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin əlifba təlimindən başlayaraq nitqə daxil edilməsi bununla əlaqədardır.

Nitqi zəngin adamlar klassik Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi, soğrafiyası, musiqisi və s. nümunələrini, bir sözlə, sədevr sayılanlarla öz nitqini artırmaq qeydinə qalmalıdır. Çünki nitq zənginliyi təfəkkürü dərinləşdirir, dünyagörüşünü genişləndirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dili (4-cü sinif), dərslik, Bakı, Altun kitab, 2018, 240 səh.

2. Azərbaycan dili (4-cü sinif). Müəllim üçün metodik vəsait, Bakı, Altun kitab, 2018, 240 səh.

Açar sözlər: Dinləmə mətni, təlimin məzmunu, məqsəd və vəzifələr, iş üsulları, vasitələr, gözlənilən nəticə, son nəticə.

Ключевые слова: тексты слушания, содержание обучения, цели задачи, способы, ожидаемые результаты, окончательные результаты.

Key words: *Keywords: listening texts, learning content, goals, objectives, methods, expected results, final results.*

Резюме

Прслушивание текстов в IV классе: цели обучения, содержание и методы

Прслушивание текстов IV класс является одной из наиболее предусмотренных задач в методических пособиях для учителей (МПУ) по азербайджанскому языку. Стандарты находят свое выражение по-разному, наряду с целями обучения. В целом, учебный план по азербайджанскому языку считается выслушанным.

По нашему мнению, стандарты прслушивания контента в МПУ напрямую связаны как с основным текстом, так и с текстом аудита. Слушание - это очень широкое понятие. Здесь результат сравнивается со сравнением, и цель состоит в том, чтобы расширить кругозор студента путем развития мышления и речи студента.

Summary

Listening to texts in class IV: learning objectives, content and methods

Listening to texts IV class is one of the most foreseen tasks in the methodological manuals for teachers (MPU) in the Azerbaijani language. Standards are expressed in different ways, along with learning objectives. In general, the curriculum for the Azerbaijani language is considered to be heard.

In our opinion, standards for listening to content in MPU are directly related to both the main text and the text of the audit. Hearing is a very broad concept. Here the result is compared with the comparison, and the goal is to broaden the student's mind by developing the student's thinking and speech.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova